

Pedagogická
fakulta
Faculty
of Education

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Pedagogická fakulta
Katedra českého jazyka a literatury

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Hloupý Honza jako typ pikareskního hrdiny

Vypracovala: Ivana Jonášová
Vedoucí práce: PhDr. Milan Pokorný, Ph.D.

České Budějovice 2013

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem svoji bakalářskou práci vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

České Budějovice, 27. června 2013

.....
Ivana Jonášová

Poděkování:

Děkuji vedoucímu mé bakalářské práce PhDr. Milanu Pokornému, Ph.D. za odborné vedení, cenné rady, ochotu a trpělivost.

Anotace

Tato bakalářská práce se zabývá bližším pohledem na postavu hloupého Honzy v české literatuře. Analyzuje jeho vlastnosti a přibližuje ho jako pikareskního hrdinu. Postava Honzy bude porovnávána se zástupci stejného žánru v české a světové literatuře. Zde budou hledány společné i odlišné znaky. Práce nabídne tradičního českého Honzu jako specifický typus a přiblíží pikareskní román a jeho důležitost v literatuře.

Abstract

This bachelor thesis deals with the figure of fool John in Czech literature. It will be analysed his personality and it will be approached him as a picaresque hero. John is compared with the representatives of the same genre in Czech and world literature. It will be focused on common and different features. The thesis will be offered a traditional Czech John as a specific type and it will be approached the picaresque novel and its importance in the literature.

Obsah

1. Úvod	6
2. Seznámení s pikareskním hrdinou	8
2.1. Teorie pikareskního románu	8
2.2. Pikareskní hrdina	9
2.3. Hloupý Honza jako šibal.....	10
3. Specifická podoba postavy hloupého Honzy v české literární tradici.....	12
3.1. Pohádka.....	12
3.2. Honza jako typický prost'áček	13
3.3. Rozdílnost a soulad autorů od nejstarších pramenů přes Boženu Němcovou až po moderní literaturu.....	15
3.3.1. Božena Němcová	15
3.3.2. Jiří Horák	18
3.3.3. Jan Drda	21
3.3.4. Karel Jaromír Erben.....	22
3.3.5. Milada Motlová.....	24
3.4. Další typologické varianty	26
3.4.1. Peter Stoličný	26
3.4.2. Josef Lada	28
3.5. Shrnutí.....	29
4. Hrdinové světových próz vs. Honza z Čech.....	31
4.1. Pikareskní díla ve světové literatuře	31
4.1.1. Goldoniho Truffaldino	31
4.1.2. Enšpígl	32
4.1.3. Figaro	34
4.1.4. Simplicius Simplicissimus	35
4.2. Srovnání s hloupým Honzou.....	37
5. Další „moudří blázni“ v české literatuře	39
5.1. Bratr Paleček.....	40
5.2. Kacafírek.....	41
6. Hloupý Honza ve filmové podobě.....	43
7. Závěrečné zhodnocení	44
8. Seznam použité literatury	47

1. Úvod

V české literatuře se „hloupý“ Honza objevuje v dlouhé řadě lidových a autorských pohádek. Je oblíbeným hrdinou českých pohádek a jejich neoddělitelnou součástí. Tuto pohádkovou postavu můžeme začlenit do *literatury plebejské*¹ a mnohými rysy souvisí s hrdinou pikareskního románu. Cílem mé práce bude odhalit, do jaké míry hloupý Honza vykazuje společné znaky s *pikarem*² – představitelem pikareskního románu. Na základě odborné literatury nejdříve charakterizují dobu, ve které se pikareskní román zrodil. Přiblížím základní znaky tohoto románového typu a příčiny jeho vzniku. Poté definuji jeho ústřední postavu, kterou budu porovnávat s naším českým hrdinou. Vyzdvihnu základní charakterové vlastnosti, které jsou podle českých autorů píšících o hloupém Honzovi v souladu s charakteristikou hrdinů pikareskního románu nebo jsou od něho rozdílné. Zároveň přiblížím společné rysy s typickým pikareskním hrdinou, a to od nejstarších pramenů až po současnost.

Mezi primární zdroje literatury jsem zahrnula nejstarší pohádku o hloupém Honzovi ze souboru *Nejstarší české pohádky*³, která byla zaznamenána už ve 14. století. K popisu Honzy jako hrdiny jsem využila lidové pohádky Boženy Němcové, autorské pohádky Milady Motlové, Jana Drdy a dále soubor pohádek Jiřího Horáka *Český Honza*⁴. Z nejnovejší literatury pohádek o hloupém Honzovi zde zmíním knihu Petera Stoličného *Hloupý Honza v síti*⁵. K porovnání hloupého Honzy jako *pícar*a v české literatuře užiji výbory o Kacafírkovi, Palečkovi, Švejkovi v knize *Moudří blázni*⁶ od Emanuela Frynty. Základní charakteristiku těchto postav a jejich podobné rysy českého šibala pak využiji pro přiřazení Honzy k pikareskním hrdinům.

Pikareskní román můžeme hledat zejména v zahraniční literatuře, jeho kořeny nalezneme ve středověkém Španělsku. Zaměřím se proto i na pikareskní hrdiny, kteří v různých zahraničních dílech vykazují společné, ale i rozdílné znaky s hloupým

¹ VLAŠÍN, Š. a kol. *Slovník literární teorie*. Praha: Československý spisovatel 1984, s. 273

² MOCNÁ, D., PETERKA J. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004, s. 451

³ DVOŘÁK, K. *Nejstarší české pohádky*. Praha: Odeon, 1976, s. 6

⁴ HORÁK, J. *Český Honza*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1960

⁵ STOLIČNÝ, P. *Hloupý Honza v síti: pohádky o počítačích a jiných kouzlech nového století*. Praha: Amulet, 2002

⁶ FRYNTA, E. *Moudří blázni*. Praha: Albatros, 1987

Honzou. Pro porovnání použiji příběhy o *Enšpíglovi*⁷, dále Beaumarchaisovu *Figarovu svatbu*⁸, Grimmelshausenovu knihu *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus: kronika třicetileté války*⁹ a Goldoniho *Sluhu dvou pánů*¹⁰, kde úlohu pikareskního hrdiny ztvárňuje postava Truffaldina.

Veškeré poznatky o hloupém Honzovi v samotném závěru shrnu a hodnotím tuto postavu jako variantu pikareskního hrdiny v české literatuře.

⁷ ČVANČARA, K. *Enšpígl a jeho šibalství*. Praha: Aventinum, 2000

⁸ BEAUMERCHAIS, P. *Figarova svatba*. Praha: Osvěta, 1951

⁹ GRIMMELSHAUSEN, H. *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus: kronika třicetileté války*. Praha: Odeon, 1976

¹⁰ GOLDONI, C. *Sluha dvou pánů*. Praha: Artur, 2009

2. Seznámení s pikareskním hrdinou

Pod slovem hrdina můžeme hledat mnoho významů. Může to být král či rytíř v naleštěné zbroji, který slavně zvítězil v bitvě a k němuž vyhlíží celá jeho země. Také statečný záchrance tonoucího se člověka, když se bez váhání vrhne do vln, aby nasadil svůj život za jiný. Hrdinou lze ironicky oslovit i bázlivého člověka. Stejně tak jím jsou hlavní postavy všech románů. Mohou být kladní i záporní. Samostatnou kapitolou jsou právě pikareskní hrdinové.

2.1. Teorie pikareskního románu

Vývoj pikareskního románu můžeme sledovat od 16. století, kdy se ve Španělském království zrodil zejména díky společenským poměrům, které tehdy na území Pyrenejského poloostrova vládly. Zemi vládl mocný rod Habsburků a celé království prožívalo díky zámořským objevům tzv. „zlatý věk“. Ten ale neplatil pro obyčejný lid, jenž tvrdě doplácel na konzervativní styl vládnutí Karla V. a Filipa II., což mělo za následek silnou hospodářskou krizi. *„Vytvořila se ohromná armáda nezaměstnaných, kteří se potulovali z místa na místo a živili se nejrůznějším způsobem: příležitostnými službami, žebrotou, drobnými krádežemi, podvůdky, šejdířstvím všeho druhu, využívajícíe přitom vydatně jedině zbraně, kterou měli v boji s hladem – mazanosti. Cílem jejich snažení – pokud nepodlehli docela a nestali se profesionálními zloději nebo žebráky – bylo opět se začlenit do společnosti, z níž byli vyvrženi.“*¹¹ To je jedna z příčin zrodu pikareskního románu. Jeho hrdinové vznikají mj. jako oslava šibalů, kteří vytrstávají nepopulární vrchnost a různé nepoctivé lidi, ale také jako konkurent klasickému románu rytířskému, v němž většinou hraje hlavní roli šlechtic a kterým je aktuální doba přesycena, ne-li znechucena. Ideálním hrdinou je člověk z nízké vrstvy, ten, který nic nemá, který je absolutně vyloučený ze společenského života.

Pikareskní román má typické rysy, které se ne vždy vyskytují ve všech dílech s touto tematikou, ale jsou v nich přítomny v takové míře, která postačuje k jejich

¹¹ BĚLIČ, O; FORBELSKÝ, J. *Dějiny španělské literatury*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984, s. 67

typologickému zařazení.

Podle Běliče jsou pro tento román charakteristické „*tři výpravné principy, které se uplatňují víceméně důsledně v celém žánru: princip služby mnoha pánům, princip cesty a princip autobiografičnosti*“¹². První dva principy vtělují do děje různost prostředí. Díky nim získává román širokou působnost sociálního prostředí. Třetí princip román subjektivizuje.¹³ „*Zatímco idealizovaní hrdinové rytířských a pastýřských románů byli vykresleni v rovině značně obecné, pícaro vystupuje jako individuum.*“¹⁴

Třebaže se náznaky pikareskní tvorby objevily již daleko dříve, můžeme vůbec první pikareskní román hledat na začátku druhé poloviny 16. století, v němž vzniká dílo *Lazarillo de Tormes (1554)* od dosud nezjištěného autora.¹⁵

2.2. Pikareskní hrdina

Hlavní postavou pikareskního románu je tzv. *pikaro* (ze šp. *pícaro* = šibal, taškář, pobuda).¹⁶ Tento typ literární postavy vychází ze skutečných historických událostí, které vznikly ve Španělsku za výše zmíněné společenské situace. Pikaro je podle Bachtina typem antihrdiny, který pochází z nižších sociálních vrstev. Obvykle se nachází bez prostředků, a proto jediné rozumné řešení je pro něj služba. Za svůj život nezůstává pouze u jednoho pána, ale putuje od jednoho k druhému. Bývá řemeslně zdatný a má schopnost rychle se přizpůsobovat. Jako sluha prochází důležitými životními etapami, ve kterých okusí závist, marnivost, intriky a další lidské záporné vlastnosti.¹⁷ Postupem času se tento jedinec dokáže zadaptovat v prostředí jemu neznámém a šibalsky využít dané situace ve svůj prospěch. Svou vychytralost neváhá využít ani při pomoci druhým. Dokonale ho učí jeho vlastní život, kterým prochází díky veselé lži, určitému množství přetvářky a hlavně svému důvtipu.

¹² BĚLIČ, O.; FORBELSKÝ, J. *Dějiny španělské literatury*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984, s. 67

¹³ Tamtéž

¹⁴ Tamtéž

¹⁵ VLAŠÍN, Š. a kol. *Slovník literární teorie*. Praha: Československý spisovatel, 1984, s. 273

¹⁶ MOCNÁ, D.; PETERKA, J. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004, s. 451

¹⁷ Tamtéž

Pikareskní hrdina je – řečeno starším českým slovem – taškář. Odmala má dar být šibalem, v hlavě se mu rodí jeden nápad za druhým. Přestože dostává místy za vyučenou, je v tomto pohledu nenapravitelný. Dalo by se říct, že je bojovníkem proti lidské ješitnosti a hlouposti. Po literární stránce je i nástrojem k určité degradaci vyšší vrstvy. Ta měla hlavní podíl na dané společenské situaci, která pro obyčejný lid často nebyla příznivá.

Kellog v knize *Povaha vyprávění* popisuje pikara takto: Jde o člověka, co má pro strach uděláno, nebojí se výzvy a nepřipouští si případný neúspěch. Často je opravdovým darebou a někdy až přehnaně trestá toho, na koho má spadeno. Jasnou protiváhou je ale grácie a komičnost, se kterou jedná.¹⁸

2.3. Hloupý Honza jako šibal

Nalézt skutečného pikareskního hrdinu v české literatuře není jednoduchý úkol. Jako podpůrný argument mi posloužila kniha od Josefa Kanderta. „*Příkladem lidského šibala může být hrdina arabských pohádkových příběhů Nasredin, jinou variantou je Tyl Eulenspígl, v jistém smyslu do téže kategorie patří i Hloupý Honza českých pohádek.*“¹⁹

Pohádkový Honza je chudý synek, který žije v malé chaloupce spolu se svou matkou. V české literatuře se objevuje v několika formách. Může být od samého začátku chytrý, důvtip z něho jen srší a po celou dobu příběhu je suverénním hrdinou. Nebo je vykreslen jako hlupák, kterému se všichni posmívají a mají ho za skutečného blázna. Ve výsledku se ale většinou ukáže Honzova pravá stránka a z pomyslného hlupáka se vyklube skutečný šibal. Kdo by neznal pohádky, v nichž si Honza s klidnou hlavou poradí se všemi problémy, dá za vyučenou všem nepoctivcům a svou skrytou chytrostí pomůže dobré věci. Svými čtveráckými kousky dovede své soky zesměšnit, což je pro ně zdaleka největším trestem.

¹⁸ SCHOLESS, R.; KELLOG R. *Povaha vyprávění*. Brno: Host, 2002, s. 245

¹⁹ KANDERT, J. *Náboženské systémy: člověk náboženský a jak mu porozumět*. Praha: Grada, 2010, s. 113

Karel Čapek se ve své knize *Marsyas čili na okraji literatury* zmiňuje o Honzovi podobně: „*I hloupý Honza je téměř univerzální pohádkový typus. Jsou případy, kdy to není ani hrdina, ani chytrák, nýbrž obyčejný, prostý a dobrosrdečný nádiva, který je pro smích všem a nehodí se k ničemu, ale jemuž vyšší spravedlnost a lahodná demokratičnost pohádek nadělí korunu královskou a veškeré dary života. Úspěchu je možno dobývat silnými činy, je možno jej vytaškařit vlastní chytrostí; ale což i my nečekáme, že nám snad štěstí spadne do klína jako milost, že k němu přijdeme jako slepí k houslím, že to pravé štěstí není zásluha, nýbrž úsměvný a tajemně štědrý dar? Potká-li nás něco dobrého, přijímáme to ne jako zaslouženou odměnu, ale trochu zmateni, drobet nejisti, zda se nám to jenom nezdá; každý z nás ve zvláště šťastném okamžiku byl hloupým Honzou, který k štěstí přišel.*“²⁰

Je pravdou, že příběhy o hloupém Honzovi jsou ve velké míře zidealizovány. Hlavní hrdina, prostáček z malé vísky, přechytračí pány, všelijaké hlupáky, zlé lidi i povýšence, a to zásadně svým rozumem, který se projeví až v době, kdy Honza uzná za vhodné. V mnoha případech mu vyhovuje, že si o něm ostatní myslí, že je nevzdělanec a hlupák, co neumí do pěti počítat. Z toho také dokáže těžit. Stejně jako v jiných místech světa se i u nás toto téma setkávalo s velkým ohlasem, protože poměry mezi chudými a bohatými byly pro nižší třídu vždy a všude krajně nevýhodné. Obyčejný sedlák Honza se i díky tomu stal domácí lidovou variantou pikareskního hrdiny.

Fakt, že hloupý Honza patří typologicky k pikareskním hrdinům, potvrzuje i *Slovník české frazeologie a idiomatiky*, který využívá Honzovu charakteristiku pro lidová přirovnání. „*Hloupý Honza. Muž, mladík s výrazem tváře skrývající bystrost, postřeh, budit dojem hloupého a naivně prostého člověka; vypadat prostoduše a jednoduše a nechápavě. Nenechte se tím klukem oklamat! Tváří se jako hloupý Honza, ale ve skutečnosti si z vás dělá legraci. Hloupý Honza je český pohádkový hrdina známý svou lidovou vtípností, chytrostí, a vítězí nad urozenými soupeři.*“²¹

²⁰ ČAPEK, K. *Marsyas, čili na okraj literatury*. Praha: Československý spisovatel, 1971, s. 122

²¹ ČERMÁK, F.; HRONEK, J.; MACHAČ, J. *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. Praha: Leda, 2009, s. 507

3. Specifická podoba postavy hloupého Honzy v české literární tradici

Postava pohádkového Honzy, je do značné míry jedinečnou. Ztvárňuje odraz obyčejného člověka, který má rozmanité vlastnosti. V pohádkových příbězích najdeme Honzy silné jako skála i líné jako vši, chytré jako sám král Šalamoun, hloupé jako ubohé prostřáčky. Tradiční hloupý Honza zůstává z takového okruhu literárně nejvděčnějším tématem.

3.1. Pohádka

Pohádky patří mezi nejstarší druhy folklóru. Už v prvních kronikách se objevují zmínky o lidových pohádkách. *„Avšak takové pohádkové záblesky a jednotliviny se najdou i jinde: ve středověkých satirách, v renesančních sbornících švanků a facetií., v knížkách lidového čtení ze 17. a 18. století. Tak ve starém latinském rukopise najdeme také syžet o poštilém muži, o „hloupém Honzovi“, hrdinovi mnoha českých pohádek zapsaných v 19. a 20. století.“²²*

V tomto žánru se objevují především osoby s nadpřirozenými schopnosti. Pohádky o hloupém Honzovi řadíme do realistických pohádek, které vykazují jiné společné rysy. *„Hrdina získá svým důmyslem a duchaplností vrch nad svými protivníky: tím prokáže svou individuální cenu, ale i sociální převahu. Realistické pohádky mají zpravidla sociální vyznění. Osobní i sociální spravedlnost je zřetelně vyslovena. Lakomého sedláka, bohatého pána, krutého drába nebo domýšlivého hraběte vždycky doběhne právě ten, kdo sociálně stojí o několik stupňů pod ním: nádeník, chudý chalupník, vysloužilý voják, otrhaný žebrák nebo cikán.“²³* A to je právě to, co má realistická pohádka společné s pikareskním románem.

Oldřich Sirovátka v knize *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské*

²² SIROVÁTKA O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*. Brno: Ústav pro etnografii a folkloristiku, 1998, s. 98

²³ Tamtéž, s. 43

*literatuře*²⁴ poznamenává, že realistické pohádky mají kompozici složenou z jednotlivých epizod, které reflektují příhody, jež hrdina při putování zažil, a jako příklad uvádí právě hloupého Honzu, který se v mnoha pohádkách dostává do komických a nepřehledných situací.

I pohádky stejně jako pověsti oplývají regionálními rysy. „*Pohádkové syžety, motivy a postavy dostávají v národní a regionální tradici domácí rysy. Žertovné příhody se vykládají v Čechách o hloupém Honzovi, kdežto na Moravě a ve Slezsku tato postava žila pod jinými jmény – jako hloupý Janek, hloupý Jura nebo hloupý Vojtek.*“²⁵

3.2. Honza jako typický prost'áček

Honza je představitelem klasického prost'áčka. Český Honza má svůj osobitý styl, ale při pohledu na povahové vlastnosti pikareskních hrdinů zjistíme množství společných prvků. Důležité je si uvědomit, které rysy má Honza s pikarem podobné a naopak ve kterých se od něho odvrací.

Jiří Holý se ve své definici hloupého Honzy vyjadřuje zpočátku zdrženlivě. „*Hloupý Honza – také Český Honza, jak se u nás rádo říká – je v české vypravěčské tradici figura naprosto okrajová a vlastně docela nereprezentativní.*“²⁶ Určitou charakteristiku prostého Honzy jsem již uváděla v bodě 2.3. Podobně ji přináší i *Hrdinové z pohádek*²⁷ Ladislava Dvorského. Ten si všimá Honzy jako typického synka chalupnice, od kterého by málokdo něco čekal. Všichni ho považují za povaleče, co nejráději lehá za pecí, je líný, nijak moc se neprojevuje a je mezi lidmi kolem sebe považován za naprostého hlupáka. Proto se mu často říká hloupý Honza. Najdou se tací, kteří se vydávají za chytráky a ve výsledku se ukážou sami jako hlupáci. Honza je pravý opak. Nevychloubá se, myšlenky si raději nechává sám pro sebe a využije je až v pravé chvíli. Vydává se do světa, čemuž se všichni diví. Samozřejmě nesmí chybět buchy zabalené na cestu. To, že má Honza pod čepicí, se ve většině příběhů projeví až

²⁴ SIROVÁTKA O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*. Brno: Ústav pro etnografii a folkloristiku, 1998, s. 98

²⁵ Tamtéž, s. 34

²⁶ HOLÝ, J. *Česká literatura 4: Od roku 1945 do současnosti*. Praha: Český spisovatel, 1996, s. 122

²⁷ DVORSKÝ, L. *Hrdinové z pohádek*. Praha: Global, 1996. s. 47, 48

v samotném závěru. Vandruje, poznává nové lidi, nové kraje a kde může, tam pomůže. Pomocnou ruku podá třeba obyčejné babičce nebo zvířátku, postupně se ale nároky na jeho činy stupňují a Honza musí svou hlavu využít v souboji s čarodějnici nebo černokněžníkem. Dobrák Honza zachraňuje princeznu ze spárů draka a vyslouží si polovinu království a královskou dceru za manželku. Jako král má v zemi pořádek a je postrachem všeho nepravého a zlého.

Podle Holého je Honza typem hrdiny, který byl vytvořen jako zidealizovaná postava. „*Nositeli onoho lidového hrdinství v českých pohádkách jsou spíše mazaní krejčí, nejmladší chalupničtí synkové, vykutálení ševci, chasníci čtrnáct let kojení, popřípadě velmi klasické pohozené královské děti. Jmenují-li se občas – ostatně velmi zřídka – Honza či Janek, je to vnější okolnost. Hloupý Honza jako pohádkový rek – třeba se to zdá sebepodivnější – je u nás spíše umělý literární výtvar, svobodná figura, lidových hrdinů, kteří ke svému jménu přišli nápodobou ruského Ivanušky Hlupáčka.*“²⁸

Vrátíme-li se zpátky k pohádkám, pikareskním hrdinou v české literatuře nemusí být pouze hloupý Honza nebo postava typologicky obdobná, ale mohou jimi být také různí zástupci zvířat, ať už je pozorujeme v konfrontaci mezi sebou, nebo mezi nimi a lidmi. A právě v takových příbězích se často přesouvají charakteristické vlastnosti pikara do povahy zvířete jako věrného druha, který doprovází hlavního hrdinu na cestě za štěstím. Většinou se jedná o zvíře, kterému daný člověk pomůže v nouzi, a to mu pak jeho službu mnohonásobně oplátí. Typickým příkladem je liška Ryška nebo celosvětově slavný kocour v botách. Je jim dán ohromný důvtip, díky kterému přelstí kdejakou nástrahu, jsou předvídaví a mají pro strach uděláno.

²⁸ HOLÝ, J. *Česká literatura 4: Od roku 1945 do současnosti*. Praha: Český spisovatel, 1996, s. 122

3.3. Rozdílnost a soulad autorů od nejstarších pramenů přes Boženu Němcovou až po moderní literaturu

Hloupý Honza se v českých pohádkách vyskytuje od nepaměti. V *Nejstarších českých pohádkách* od Karla Dvořáka se Honza ukazuje jako prost'áček a nevzdělanec, který je nepoučitelný a který hlupákem zůstává až do samotného konce. „*Jedné ženě se narodilo dítě. Jak to tak bývá, dostala rodička chuť na houby. Ale neměla, koho by pro ně poslala, leda syna, a to byl hlupák nad hlupáky.*“²⁹ V mnoha příbězích o hloupém Honzovi zůstává podobný scénář i dnes.

Čeští autoři si ale postavu hloupého Honzy postupně upravují podle svého. Honza většinou získává hloupost jen jako přídomek, ve skutečnosti je vychytralý a svojí potencionální hloupost využívá ve svůj prospěch. Mnohými příhodami a zejména svým šibalstvím se tak začleňuje mezi pikareskní hrdiny.

3.3.1. Božena Němcová

Božena Němcová je právem považována za průkopnici české vesnické prózy, ale vynikla rovněž jako autorka pohádkových příběhů. Její Národní báchorky a pověsti nebo nověji vydané *Báchorky* můžeme zařadit mezi klenoty tohoto žánru. Mezi nimi nalezneme i vyprávění o Honzovi a s ním příběh o konfrontaci dobráckého prost'áčka s nepoctivým sedlákem nebo povýšenou šlechtou.

Selka a Honza

V této ne zcela klasické pohádce o Honzovi nese Honza řadu rysů, které jej sbližují s pikareskním hrdinou. Honza, který je u sedláka ve službě, využívá svojí chytrosti, třebaže ho nikdo nebere moc vážně. „*Selka si namlouvala písaře, ale sedlák o tom nic nevěděl, jenom Honza, domácí pacholek, ten to dobře pozoroval, sedláku však nic neříkal, čekaje na příležitost.*“³⁰ Jemu neutajený vztah selky a panského písaře

²⁹ DVOŘÁK, K. *Nejstarší české pohádky*. Praha: Odeon, 1976, s. 289

³⁰ NĚMCOVÁ, B. *Národní báchorky a pověsti*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby, 1954, s. 84

zužitkuje ve svůj prospěch po vzoru Enšpíglu a jemu podobných. Selku s písařem vytrestá nastraženou léčkou s tím, že sedlák o jejich vztahu ví a že se na písaře chystá. Díky tomu písař utíká. Ze strachu utíká i selka, kterou po sázce o peníze s Honzou sedlák dohání. Selka se sedlákovu doznává a Honza i přes prohranou sázku se sedlákem získává odměnu od písaře za to, že mu pomohl vyvázat ze sedlákovu trestu.

Důmyslné vytrestání pánů s dosažením určité odměny řadí v této pohádce Honzu mezi pikareskní hrdiny.

O hloupém Honzovi

V tomto textu Honza naplno využívá svou roli hlupáka, za kterého ho všichni považují. Je pravdou, že chytrostí zrovna neoplývá, čtverácké kousky ale zvládá a díky šibalství oklamává jak pána, tak samotného krále, se kterým se hádá o princeznu a o peníze, jež si pak opravdu odnáší.

Jako pikaro se ukazuje od samotného začátku. Pochází z chudých poměrů, mezi lidmi nemá žádné vážnosti, dokonce i jeho otec si o něm myslí, že je hlupák. Někdy je těžké rozeznat, zda je opravdu hloupý, anebo zda hloupost jen předstírá. Vývoj jeho postavy je pozvolný. Nejprve se postupně seznamuje s lidmi a jejich chováním v kostele a v hospodě. Nijak se neprojevuje, naopak se ukazuje jako dokonalý plebejec. Poté si sám, i díky své důmyslnosti, udělá „dobrý den“ z městského pána a jeho rodiny. Působí hodně venkovsky, co má na jazyku, to se nebojí říct. Vygradování Honzova umu přichází v samotném závěru, když Honza vyhádá nad králem peníze, jež jsou všeobecně považované za věc, za kterou lze koupit všechno, s nadsázkou třeba i samotný rozum. *„Král byl i s tou poklonou spokojen, dal Honzovi peněz, co chtěl, a byl rád, že ho zbyl s krku. Když přišel Honza domů, koupil si panství a měl chytrosti až dost.“³¹*

Jak se Honzík učil latinsky

V jedné z nejznámějších pohádek s postavou hloupého Honzy nechce Honza být sprostým člověkem, nýbrž chce být pánem. Odejde proto do světa učít se latinsky.

³¹ NĚMCOVÁ B., *Báchorky*. Brno: Moba, 2009, s. 26

Potkává řadu lidí a myslí si, že se učí latinsky, protože vše, co od nich slyší, považuje za latinu. Přichází domů a předvádí své umění mluvit vznešenou řečí rodičům, ale ti si myslí, že se zbláznil, a vylíjí mu na hlavu vodu, aby nemyslel na hlouposti.

„Původně vystupuje v oněch anekdotách, kde se „učí latinsky“, kdy se vrací z výletu za humna, když snědl všechny buchty – a když opakuje svoje „sudkulatý, rystupije...“, nezdá se, že by byl příliš osvícenského ducha. Jestliže i tak vítězí, tedy po zákonech příběhu, pak protože má „štěstí“, rozhodně ne proto, že by v něm bylo cosi rekovného.“³² Zde není Honza klasickým pikareskním hrdinou, přesto i zde můžeme nalézt některé znaky pikara. V tomto případě jde o latinu jakožto znak lidí z vysokých vrstev. Nejnižší vrstvy latinsky neumí a Honzovi se tento jazyk nabízí jako vstupenka mezi vyšší společenskou vrstvou. Po čase ze svého úsudku vystřízliví.

O Jozovi a Jankovi

Další z klasicky ztvárněných pohádkových postav od Boženy Němcové. Otec měl dva syny, z nichž jeden byl ješitný a zlý a druhý nebyl nikdo jiný než dobrák Janek. *„Byl dobromyslný, chytrý, úslužný a přitom velmi hezký chlapík, jenže se nechtěl ničemu pořádnému učit, a proto mu bratr, který ho v nenávisti měl, hloupý Janek říkal.“³³ Janek uzdraví princeznu pomocí léku od svého otce, má ji dostat za ženu, ale příliš hrdá princezna ho nechce, protože je prost'áček. Janek plní její vymyšlené úkoly pomocí zvířátek a čertů, kterým po cestě za princeznou pomohl. Úkoly plní snadno a zároveň pokaždé princeznu vytrestává za její pýchu. Pomocí své nápaditosti nakonec zbaví princeznu hrdosti a získává ji i celé království.*

Bereme-li hloupého Honzu v dílech Boženy Němcové jako typicky pikareskního hrdinu, nabízí se nám tato postava v podobně ucelené osnově. Obyčejný pacholek vytrestává pány, aby je zesměšnil, a sám pak pro sebe získává bohatství, které může být různé. Od skutečných peněz až po pomyslné zmoudření.

³² HOLÝ, J. *Česká literatura 4: Od roku 1945 do současnosti*. Praha: Český spisovatel, 1996, s. 122

³³ NĚMCOVÁ, B. *Báchorky*. Brno: Moba, 2009, s. 41

3.3.2. Jiří Horák

Jiří Horák patří mezi nejdůležitější autory české a slovenské folklorní literatury. Mezi jeho významnější díla řadíme knihu *Český Honza (1940)*³⁴ ve které přináší postavu Honzy v několika podobách. Při rozboru jednotlivých typů této postavy je možné nalézt téměř u každého z nich jednu či více charakteristik, spojujících českého prostáčka s pikareskním hrdinou.

Honza a pan vrchní

Honza se toulá po světě, nemá žádné peníze a hledá místo, kde by se mu dařilo. Usadí se v jedné hospodě a užívá si pohostinnosti ziskuchtivého hospodského. Stačí mu k tomu panská odpověď „*To musí být.*“³⁵ Po čase se ukáže, že Honza nemá čím zaplatit, a hospodský si na Honzu stěžuje u pana vrchního. Ten je nejprve vyžene, ale posléze hrozí Honzovi vězením. Honza si však stále vystačí se stejnou odpovědí. Za trest je vhozen do vody. Uplave na druhou stranu řeky a všem se vysměje.

Příběh o prohnáném Honzovi se podobá obrázku pikareskního hrdiny středověku. Hledá, kde by si mohl polepšit a koho by obelstil. Nechává si různě posluhovat, pány provokuje a snaží se užívat si co nejdéle. Svůj postoj změní až při slíbeném trestu. „*Počkej, já tě naučím, dělat si ze mne smích, rozzlobil se pan vrchní; dám tě hodit do vody a potom uhlídáme, máš-li zdravý rozum.*“³⁶ Honza tak vyčká na vhodnou příležitost pro svůj útěk a jako správný pikaro z nebezpečí vyvázne.

Kterak byl Honza hluchý

I v tomto díle se Honza přibližuje pikarovi ve stylizaci v poutníka, který hledá nocleh. Nikdo mu nechce nabídnout přístřeší, a proto přichází s plánem, jak obelstít nepohostinné lidi. U jednoho hospodáře, který jej také vyhání, předstírá hluchotu. Díky této lsti, kdy jako neslyšící pochválí sedláka za jeho dobrotu, získává kýžený nocleh. V noci navíc vyslechne děvečky hospodáře pomlouvat a ráno mu vše pěkně vyličí. Za

³⁴ FROST, V. *Lexikon české literatury*. Praha: Československá akademie věd, 1993, s. 266

³⁵ HORÁK, J. *Český Honza*. Praha: Albatros, 1979, s. 9

³⁶ Tamtéž

tuto zprávu si může dopřát další pohoštění a děvečky jsou mezitím vyhnány ze statku. Jejich snaha o pomstu je ale zbytečná, protože Honza je již pryč.

Šibalství Honzy je zde blízké modelaci typu klasického potulného kejklíře, jenž pro své nasycení i obveselení neváhá použít kdejakou čertovinu. Honza je zde nadán řadou klasických vlastností vychytralého hrdiny. Z hospodáře vyláká jídlo i nocleh pomocí předstírání, které mu pomůže i při vytrestání pomlouvačných děveček.

Stejně jako v první uvedené pohádce od Jiřího Horáka není Honza přímo považován za hlupáka, ale je vyličen jako potulný pocestný, kterého ve výsledku nikde moc rádi nevidí.

Jak se Honza vyučil

V této pohádce je Honza spolu se svými bratry poslán chudým ševcovským otcem do světa na zkušenou. Cestou se rozdělí, oba bratři se ve světě vyučí, jen Honza ne. Stráví rok služby u loupežníků, pak mu pomůže hodný dědeček utéct. Honza si dokonce odnese od dědečka peníze, za které potom své bratry hostí. Jednou si dá zámecký vrchní všechny bratry zavolat na vojnu. Honza, který jako jediný neumí žádné řemeslo, je považován za hloupého. Oba jeho bratři jsou díky svým řemeslům od vojny zproštěni. Honzovi nezbyvá než se s vrchním vsadit, že splní všechny úkoly, které mu pán zadá, aby se také vyhnul vojně. Honza využívá dovedností okoukaných od loupežníků a sázku vyhraje, čímž se zbaví vojny, a navíc ho pán na zámku zaměstná.

I v této pohádce můžeme nalézt styčné body mezi typem pikara a postavou Honzy. Honza jako chudšas chodící po světě a hledající obživu získává za službu peníze, i když ne přímo od loupežníků. Objevuje se motiv nadřazeného šlechtice, jenž chce Honzu poslat do vojny, o kterou nikdo nestojí. Honza se sází s pánem o svou budoucnost a šibalsky jej podle dohody obírá o vsazené věci. „„I ty šelmo, a jaks to provedl?“ ptá se vrchní. „Dobře, já umím leccos.“ „Ho, když jsi to dokázal, tu máš sto jednušek, ale dnes mé paní ukradni v noci svatební prsten. Dokážeš-li to, budeš mít u mne dvě stě, chytne-li tě, dostaneš pětadvacet na lavici.“ „I copak to, to já dokážu,“

smál se Honza.“³⁷ Přechytračený pán tak uznává Honzův důvtip a čtverácké jednání, zaplatí mu za sázku a udělá ho ponocným. Tím Honza získává svůj prvotní cíl, něčemu se naučit.

Jak Honza dostal Kačenu

V tomto textu můžeme sledovat pro Horáka obvyklou konfrontaci Honzy se sedlákem. Honza, nejmladší ze tří bratrů, je považován i za nejhlupejšího z nich. Honzovi bratři žádají ve vsi u sedláka o místo čeledína. Sedlák se selkou jsou ale vypočítaví a bratři neuspějí. Honza sedláka přechytračí pomocí toho, že se vydává za ducha, který dává sedlákovi rady pod pohrůžkou, že špatně dopadne. „*Sedlák si prohlíží peníze a najednou Honza spustil: „Já jsem duch a povídám ti, máš čeledína, sám se válíš v peřinách a ten chudák spí na slámě ve stáji. Nedáš-li mu také peřinu – zle bude s tebou.*““³⁸ Získává tak od sedláka na co si vzpomene, včetně jeho dcery, po které Honza toužil nejvíc. Pravda se projevuje, až když už jsou všichni spokojení, takže případnému trestu se Honza vyhýbá.

Pikareskní postoj hlavního hrdiny je jednoduše formulovatelný. Díky zkušenosti od neúspěšných bratrů Honza sedláka vychytrale oklame a dokonce se dostane do stadia, kdy si sám diktuje podmínky. Přitom se sedlákovi vysmívá a užívá si jeho důvěřivosti v nadpřirozené bytosti. Pro klid pak přichází s přiznáním v době, kdy už má vše, po čem toužil, a kdy ví, že se mu už nic stát nemůže.

Horákův přínos české literární tradici zohlednil po odborné stránce např. Oldřich Sirovátka. „*Jiří Horák se opíral o určitou variantu obměny lidových pohádek. Všecky varianty, které Horák použil, pocházely z české lidové tradice, a proto Horák mohl v titulu svých knih použít přívlastek „český“. Přitom se snažil zachovat způsob folklórního bádání a tam, kde se text od vypravěčského stylu odchyluje, texty retušoval.*“³⁹

³⁷ HORÁK, J. *Český Honza*. Praha: Albatros, 1979, s. 25

³⁸ Tamtéž, s. 272

³⁹ SIROVÁTKA O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*. Brno: Ústav pro etnografii a folkloristiku, 1998, s. 110

3.3.3. Jan Drda

V tvorbě Jana Drdy nalezneme zastoupenou řadu literárních žánrů včetně pohádek. Jeho poválečnou tvorbu, do které řadíme i dílo *České pohádky*⁴⁰, v nichž se také objevuje Honza, do značné míry sjednocuje téma boje dobra proti zlu. „*J. Drda ve svých pohádkách zůstal na půdě české tradice, vytvořil jakési variace na motivy českého pohádkového bádání. Do centra pohádkového dění Drda položil především hlavně postavy lidové, plebejské a jadrné: sirotka Matěje, pacholka u rychtáře, havíře Kubu Dařbujána, tovaryše Ondru a Jíru, mladého ovčáka Mikeše nebo českého Honzu. Tyto postavy staví do sociálního a morálního protikladu se světem bohatých a mocných.*“⁴¹

Český Honza

Honza je dřevorubcem a žije na vsi se svojí mámou. Přes jeho nesouhlas ho odvedou verbíři, které silný Honza přemůže a uteče vojákům do lesa. V lese Honza narazí na chaloupku s čerty a s kouzelným plátýnkem, pláštěm a kabelou. Čerti verbíře odeženou a Honza jim v noci kouzelné věci sebere. Toulá se lesem a potkává nové přátele, kteří se k němu přidávají. Přicházejí do královského města, zrovna když je vedena na popravu služebná ze zámku Markýtky za to, že snědla maso. Honza jí zachrání, odežene královo vojsko a zabije draka Bucifala, který krále chrání. Král ze strachu o trůn prohlásí Honzu za zachránce a Honzovi i s princeznou nadbíhá. Na zámku ho opijí, vezmou mu kouzelné věci a strčí jej do vězení. Král s princeznou spálí kouzelnou kabelu a po napadení města králem Brambasem musejí Honzu pustit. Ten poté spolu s obyčejnými poddanými Brambase porazí.

V této autorské pohádce se Honza, který je brán za hlupáka pouze proto, že je obyčejným chudásem, ve skutečnosti projevuje jako bystrý, nebojácný a inteligentní člověk. Nechybí mu určitá porce štěstí, která je pro pikareskního hrdinu nezbytná. Od klasických pikarů se liší aktivitou, s níž pomáhá lidem v nouzi, a také programovou poctivostí, jež naráží na povahové vlastnosti jiných vychytralců. Drdův Honza je typem

⁴⁰ DRDA, J. *České pohádky*. Praha: Československý spisovatel, 1990

⁴¹ SIROVÁTKA O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*. Brno: Ústav pro etnografii a folkloristiku, 1998, s. 118

idealizovaného pikareskního hrdiny. Bojuje proti bezpráví, svůj zdravý rozum pokaždé nevyužívá, protože je důvěřivý a na to částečně doplácí. Přesto se řadí mezi hrdiny, kteří se snaží o oplácení zla dobrem. *„Králové, princezny, generálové, rychtáři a vůbec lidé postavení nad obyčejný lid hrají v Drdových pohádkách roli buď podružnou, nebo zápornou. Tím Drda pohádkovou tradici posunul k lidovému plebejskému pólu a dal jí sociální a etický tón.“*⁴²

3.3.4. Karel Jaromír Erben

Mezi velké osobnosti zkoumaného žánru v české literatuře patří také Karel Jaromír Erben se svými Českými pohádkami a Slovanskými pohádkami. I v jeho tvorbě máme řadu příležitostí zkoumat některé postavy z hlediska jejich vztahu k typologii pikareskních hrdinů. *„Největší podíl v ní připadá ovšem na takzvané kouzelné pohádky. Do osudu hrdinů a hrdinek v nich neustále zasahují vybájená kouzla, divy a nadpřirozené, zázračné bytosti. S jejich pomocí může splnit dobrý člověk jakékoliv úkoly. Obyčejně se v nich stýkají prostí lidé s pohádkově vznešenými králi, princí nebo princeznami a nijak si před nimi nezadají. Naopak. Vynikají nad ně vtípem, šlechetnou povahou a statečností.“*⁴³

O Ivanu hlupci

Po vzoru pohádek z ruského carství, kde Honzy a Jany nahrazují bohatýři Ivanové, sepsal Karel Jaromír Erben do své sbírky pohádek vyprávění o Ivanu hlupci. Je tedy důvod posuzovat i tento text jako další z příkladů pikareskního hrdiny v naší literatuře.

Ivan je syn sedláka, má dva bratry a sám je považován za hlupáka. Než jeho starý otec umře, má přání, aby mu jeho synové dělali stráž nad hrobem, každý jednu noc. Po jeho smrti ale chodí hlídat pouze Ivan, který službu vykoná za své bratry za malou úplatu. Zesnulý otec každou noc vstane z hrobu a svému nejmladšímu synovi

⁴² SIROVÁTKA O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*. Brno: Ústav pro etnografii a folkloristiku, 1998, s. 119

⁴³ ERBEN, K. J. *Pohádky*. Hradec Králové: Kruh, 1972, s. 184

věnuje tři krásné koně. Ten na nich posléze v přestrojení za bohatýra vyhraje soutěž o ruku princezny. Když král zjistí, že je Ivan obyčejný sedlák, zavrhne jej. I tak si Ivan bere princeznu za ženu. Po čase se král dozví o zlatorohém jelenovi, zlaté sviňce a zlaté sosně. Všechno by rád vlastnil, a tak se pro ně vydávají jeho další dva zeťové. Ivana nikdo nebere vážně, ale právě on díky svým koním všechny vzácnosti získá. Navíc se mu do rukou dostane i živá a mrtvá voda. Následně ony vzácnosti prodá oběma dalším zeťům za palce u rukou, u nohou a za kus kůže ze zad. „Před krále pak předstoupí již jako bohatýr, prozradí se, kdo vlastně je a kdo získal veškeré dary pro krále. Ten okamžitě Ivana přijímá. Zetě donutí přiznat se, ale pomocí mrtvé a živé vody pomůže od potupy s jejich zaprodanými prsty a ti jej prosí za odpuštění.

Pikareskní stylizace hrdiny je přítomna hned v několika motivických prvcích. Ivan je od začátku považován za hlupáka i mezi svými bratry a jejich ženami. Všem je pro smích, ale svou dobrosrdečností získává od otce dary, které mu pak pomohou. Zůstává však nadále v utajení a nechává své okolí stále jej považovat za blázna. Když má příležitost, své bratry v přestrojení pořádně vytrestá bičem. Podobný kousek si Ivan nechává pro vypočítavé královské zetě, kteří chtěli přijít ke vzácným darům za úplatek a získat od krále bohatství. „*Královičné chtějí se králi, tchánu svému, zalíbiti, k té koupi se odhodlali, zuli se a hlupec jim každému uřízl prst; potom se zas obuli, vzali s sebou jelena a jeli domů. Ivan pak ty prsty do kapsy schoval.*“⁴⁴ Po celou dobu se však chová dobře k těm, kteří ho mají rádi. Jinak stále zůstává v pozadí až do závěru, kdy vychází všechna pravda najevo a kdy jsou už všichni nepoctivci vytrestáni.

Erbenova sbírka pohádek zobrazuje příběhy několika prost'áčků, ale pojednání o Ivanu hlupci, ruské variantě českého Honzy, má vazeb na pikareskního hrdinu ze všech nejvíce.

⁴⁴ ERBEN, K. J. *Pohádky*. Hradec Králové: Kruh, 1972, s. 87

3.3.5. Milada Motlová

Kniha Milady Motlové *Pohádky o Honzovi* z velké části obsahuje přepisy Pohádek a pověstí našeho lidu od Karla Dvořáka. „*Pohádky o Honzovi je výbor autorsky zpracovaných či upravených původních pohádkových látek, které podle vypravěčů zaznamenali koncem 19. století členové akademického spolku Slavia.*“⁴⁵ Spolu s českým Honzou od Jiřího Horáka se kniha Milady Motlové může přiřadit ke specifickému okruhu textových souborů monograficky shrnujících jediný tematický či motivický okruh, zde reprezentovaný postavou Honzy. Tyto pohádky nejsou ovšem typizovány do tradiční linie Honza – hrdinský čin – princezna a království, ale není zde nouze o hrubější rozuzlení příběhů, kde nechybí například stínání hlav nebo další různé tresty.

O hloupém Honzovi

V této pohádce se setkáváme s poměrně vzácným typem sledované postavy: Honza je zde líný a skutečně hloupý. Podobně jako v nejstarším textu o Honzovi je i zde hlavní hrdina vyličen jako naprostý prostáček. Od začátku do konce je nevzdělanec. Ke štěstí a k bohatství přijde pouze díky své dobromyslnosti a paradoxně i s tím získá na vážnosti.

V tomto díle nelze vyčíst pikareskní znaky, pouze se naznačuje, z jakého směru se k pohádkám, v nichž je Honza za hlupáka pouze předstíraně, vycházelo. Stalo se tak v důsledku nesouhlasu se způsobem vládnutí těch, kteří obyčejné lidi utlačovali. Autoři si následně Honzu zidealizovali jako vychytralého příslušníka nižších vrstev, který má za úkol právě tyto osoby vytrestat alespoň v prostoru literární stylizace.

Jak vyzrál Honza na sedláka

Honza, o kterém se říkalo, že je hloupý, měl bratra Vaška, kterému jeden vychytralý sedlák ustříhl nos. Pod záminkou cesty na zkušenou se Honza vydal bratra pomstít a uzavřel u sedláka sázku, při níž měl prohrávající přijít o špičku nosu. Sedlák

⁴⁵ MOTLOVÁ, M. *Pohádky o Honzovi*. Praha: Knižní klub, 2002, s. 70

dělá Honzovi naschvály a udílí mu různé úkoly, se kterými si Honza poradí. Sedláka naopak sám vytrestá a donutí ho, aby dohodu zrušil, čímž sedlák přichází o nos.

Z hlediska přítomnosti prvků pikareskního hrdiny můžeme brát Honzu jako prostého venkovana a sedláka jako vyšší společenskou třídu, i když se ve skutečnosti od Honzy nijak zvlášť neliší. Honza přichází k sedlákovi jako pikaro, aby jej vytrestal za jeho pýchu a prohnanost. „*Šel tedy sedlák za Honzou a povídá: „ Dnes večer posedím v hospodě a v deset hodin půjdu domů. Ty se postaráš, abych dobře viděl na cestu. Ale to ti povídám, ať mám osvětlenou celou cestu, od hospody až ke statku.“ Honza pokrčil rameny a honem si rozum namáhal, jak to vyvede. Než odbila desátá, vzal sirky, šel ke stodole, škrtl, a došková střecha na sedlákově stodole byla v plamenech. Pak běžel k hospodě a křičel: „Hospodáři, pojd'te domů, už vám svítím na cestu!“ Sedlák vyběhl a hned viděl, čím mu Honza svítí na cestu.“⁴⁶ Pomstou sice Honza nezíská žádné bohatství, ale odměnou mu je odplata za vlastního bratra.*

⁴⁶ MOTLOVÁ, M. *Pohádky o Honzovi*. Praha: Knižní klub, 2002, s. 18

3.4. Další typologické varianty

3.4.1. Peter Stoličný

Literární díla s pikareskním hrdinou nejsou jen výsadou klasických pohádek nebo známých románů světových autorů. Toto téma je vděčným námětem také pro díla současných autorů. Jednou z nejmodernějších verzí tématu hloupého Honzy je dílo Petera Stoličného s příznačným názvem *Hloupý Honza v síti*.⁴⁷

Hloupý Honza v síti

V dnešní době, kdy je internet doslova fenoménem a bez něhož bychom prakticky nemohli fungovat, se ukazuje i toto prostředí jako velice zajímavé místo pro pohádku. Zasazení starého dobrého, a hlavně osvědčeného hrdiny stylizovaného do typu hloupého Honzy do internetového prostředí může vyvolávat konfrontaci s oblíbenou klasikou. Stačí si pohrát se základními vlastnostmi hlavního hrdiny, respektive je vložit do běžných situací moderní doby, a zajímavé variace na zpracování se nabízejí samy. Místo přechytračení nadpřirozených bytostí nebo rozmarných a namyšlených lidí těží Honza přímo ze své hlouposti, která ho provádí celou cestou za štěstím a která je i nesmírně ceněnou vlastností. Stejně jako v příbězích zasazených do dávnějších dob, ani v moderním prostředí se Honza příliš nevyzná, zvláště v oblasti internetu a moderních technologií.

Peter Stoličný hloupého Honzu zasazuje do moderní doby, avšak zároveň zachovává obvyklý ráz příběhu o Honzovi. Začátek vyprávění zavede čtenáře do bytu, ve kterém žijí máma s Honzou. Ten tráví veškerý svůj čas místo za pecí na obyčejném radiátoru. Když se jednoho dne rozhodne vyrazit do světa, dostane na cestu buchtu a vyrazí. Na své pouti ničemu nerozumí, nic neumí, a tak cestuje různými dopravními prostředky dnešní doby, autem i letadlem. Neví ani, že má za dopravu zaplatit. Díky získané letence přistává v Americe, kde si ho spletou japonští inženýři s expertem přes počítače. Protože si navzájem nerozumí ani slovo, vezmou Honzu do laboratoře, kde jej

⁴⁷ STOLIČNÝ, P. *Hloupý Honza v síti: pohádky o počítačích a jiných kouzlech nového století*. Praha: Amulet, 2002

nechají o samotě. Honza se dostává internetem do virtuálního království, kde všichni vědí všechno a kde se nesmí lhát. Král hledá pro svou dceru ženicha, kterým se stane jen ten, kdo nebude něco vědět. Hloupý Honza samozřejmě neví vůbec nic, a tak princeznu získává. Společně se pak vracejí do reálného světa. Princezna se stává díky své chytrosti expertkou přes počítače a Honza zůstává i nadále hlupákem. S princeznou jsou oba šťastní, protože se mají rádi a nic jim nechybí.

Role pikareskního hrdiny u Stoličného se nám ukazuje možná jasněji než v klasickém pohádkovém zpracování. Asi tomu napomáhá právě zasazení děje do současnosti a vnímání hlavní postavy dnešním čtenářem. Zachováním jeho hlavních charakterových vlastností, jako jsou dobrosrdečnost, smysl pro spravedlnost a samozřejmě i jeho hloupost, se Stoličného Honza prakticky vyrovnává Honzům z klasických pohádek. K doladění modernosti přispívají i použitá jména v pohádce, například král Woknous či princezna Dioda.

Pro dnešní dobu je tak Honza stále vhodným tématem na zpracování poctivého pikareskního příběhu. Hlupák, který sedí za pecí stejně jako dříve. Bezstarostný a vlastně i nebojácný prost'áček, který se nezdráhá vrhnout do jakékoliv situace, která se naskytne.

Zásadním rozdílem ale zůstává fakt, že Honza je prostý hlupák po celou dobu příběhu a díky velké dávce štěstí, náhod a zejména díky opravdové hlouposti se mu dostává krásné princezny a příjemné budoucnosti. Tentokrát nevíteří rozumem, ale hloupostí. Pohybuje se jak ve světě skutečném, tak i ve světě imaginárním. Nedělá si hlavu ze sebemenšího problému a ty se také vytrácejí, jako by se nic nestalo.

Z hlediska pikareskního hrdiny Honza v síti představuje samostatnou kapitolu. Je tomu tak díky vložení daného prostředí, různých artefaktů moderní doby nebo například názvů a různých pojmenování. Moderní pojetí tradičního typu naznačuje možnosti jeho dalších interpretací, a tím jeho variabilitu.

3.4.2. Josef Lada

Nezbedné pohádky od Josefa Lada jsou modernizovanou verzí klasických pohádek. Jsou záměrně psány „naruby“, takže převracejí syžetové klišé a typologii postav. To se týká i Ladovy pohádky o líném Honzovi. Začátek, kdy Honza leží na peci, je ještě obdobný jako u desítek dalších, postupně však ve vyprávění vzniká úplně nový typ tradiční pohádkové postavy.

Společenské role jsou v této pohádce „feministicky“ obráceny, hrdina se o nic nestará a princezna přebírá veškerou aktivitu, aby byl naplněn kánon pohádky. Je to hra s žánrem, která poukázala na možnosti transformace pohádkového žánru v autorské pohádce.

O líném Honzovi

Honza bydlí ve vsi sám se svou matkou. Je tak líný, že vůbec neslězá z pece, a jeho matka se o něho stará, i když už je dospělý muž. Jednoho dne sudička předpoví, že Honza zabije draka a vezme si za ženu opravdovou princeznu. Tato zpráva se rychle rozšíří, lidé se chodí na Honzu dívat a ten si od nich nechává posluhovat. Objeví se také kouzelný dědeček, který Honzovi nabízí divotvorný meč, ale nakonec mu jej kvůli jeho lenosti nedaruje. Do království přiletí drak, který chce k obědu princeznu. Král hledá statečného zachránce a od dědečka se dozvídá o Honzovi, a tak ho k sobě povolá. Honza je tak líný, že místo sebe pošle na zámek domovnici, a ve výsledku musí přijít král za Honzou. Poprosí ho, aby draka zabil, ale stane se tak, až když draka dovedou Honzovi k peci. Chystá se svatba, ženich se opět k ničemu nemá, ani přímlyvy samotného krále nepomáhají. Jednou ale do chalupy vtrhne sama princezna, aby Honzovi vyhubovala, že nechce vládnout. Lench se jí lekne a okamžitě utíká na zámek.

Tato Ladova pohádka přináší zcela jiný pohled na Honzu jako klasickou pohádkovou postavu. Role hlavního hrdiny je zde zcela obrácena. Honza je povaleč, kterého nic nepřinutí opustit svou teplou pec, a nedá ani na dobré rady ostatních, ani na přání či výzvy. Jeho lenost přechází až v tvrdohlavost a nechť' cokoliv dělat. Tím se

absolutně liší od ostatních Honzů, kteří třeba jako hloupí mládenci vyrazili do světa na zkušenou a tam se jejich skrytý rozum projevil. Ladova Honzu z jeho lenosti probudí paradoxně princezna, která se jinak obvykle stává odměnou pro hlavní hrdiny. S Honzou jí dojde trpělivost a vše řeší radikální cestou: „*Princezna byla bledá, koulela očima a ruce se jí zlostí třásly. Panímáma Škubánková myslela, že princezna snad rozboří pod Honzou kamna, ale ta se postavila doprostřed světnice, podívala se přísně na Honzu, napřáhla ruku ke dveřím a rozkřikla se jako na lesy: „S pece dolů a hybaj panovat!“ A Honza (vy mi to děti nebudete věřit) slezl rychle s pece, obul si dřeváky, popadl čepici a hnál se ke dveřím. Sám pán král koukal za ním, jako by svým očím nevěřil. A tak konečně přece někdo dostal Honzu s pece!*“⁴⁸

3.5. Shrnutí

Na rozdíl od nejstarších pohádek o hloupém Honzovi můžeme v textech českých autorů od druhé poloviny 19. století hlavního hrdinu popsat jako pikareskní postavu, což lze doložit v konkrétních textech sledováním typologických znaků pikara.

Typickým znakem pohádek o hloupém Honzovi bývá standardní syžetové schéma včetně typizovaného úvodu. Za modelový příklad může posloužit příběh o otci a třech synech, kdy Honza bývá zpravidla nejmladší a je považovaný za nejhloupějšího. Přesto vítězí díky svojí důvtipnosti. Někdy jí ani nemusí příliš použít a k úspěchu mu dopomáhá jeho dobrosrdečnost a určitá dávka štěstí.

Postava Honzy má v české literární tradici společnou výchozí pozici. Většinou žije s chudobnou matkou nebo s otcem. Celkově pochází ze skromných poměrů a ve výsledku se dostává ke štěstí, bohatství a často také k pomyslné chytrosti.

Honza bývá ve veliké míře podceňován. Někdy na jeho hloupost poukazují vlastní členové rodiny, nebo se mu vysmívají lidé, které na svých cestách potkává. Šibalství a vychytralost se u Honzy projevuje až při konfrontaci s opravdovým

⁴⁸ LADA, J. Nezbedné pohádky. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1967 s. 69, 70

hlupákem nebo s povrchními a nepoctivými lidmi. Tuto formu důvtipu využívá Honza jako moment překvapení, když se pod dojmem prostřáčka dostává do pro něho výhodné situace a poté již naplno použije svůj skutečný rozum.

Ne ve všech příbězích se z Honzíka stává rozumný člověk. Někde naopak jenom utvrdí své okolí v tom, že je neskonale hloupý. I přesto se Honzovi může nakonec dařit dobře.

Hloupého Honzu nelze k pikarům přiřazovat v každé pohádce, ale je nutné jednotlivé příběhy pečlivě analyzovat. Zasazení postavy Honzy jako hlupáka do děje pohádek je odvozeno od záměru autora konkrétního příběhu a nelze je zcela zevšeobecnit. Patrné je to zejména u autorů typu Motlové a Horáka, kdy je Honzovi věnována celá kniha a ústřední postava se objevuje v různých rolích. Je to již zmíněný hlupák, který může nabýt chytrosti nebo svou chytrost pouze skrývá, někde vystupuje rovnou jako chytrý Honza, nechybí mu odvaha, odhodlání ani síla.

Hloupý Honza může být považován za typ pikareskního hrdiny, záleží však na konkrétním syžetu, jemuž odpovídá rozdílná míra shody s typologickými znaky pikara.

4. Hrdinové světových próz vs. Honza z Čech

4.1. Pikareskní díla ve světové literatuře

Kořeny charakteristických postav šibalů a různých šejdířů můžeme hledat ve středověké literatuře. V mnoha dílech, a nemusí to být přímo žánr pikareskního románu, nalezneme velké množství šibalů, kteří svou vychytralostí dokážou vytrestat potencionálního viníka nebo získat vytouženou věc nebo častěji vytouženou osobu. Často se jedná o sluhy nebo pomocníky, kteří jako zástupci nižší vrstvy mají pro šibalství dokonalé předpoklady. A nemusí svého pána pouze vytrestat, ale naopak díky svému důvtipu dokážou pro sebe i svého pána zajistit peníze, stravu, prostě vhodné podmínky pro bezstarostný život.

4.1.1. Goldoniho Truffaldino

Jedním z nejznámějších děl evropské středověké pikareskní literatury je Sluha dvou pánů od Carla Goldoniho. Carlo Goldoni tuto komedii napsal v roce 1745 v Pise. „V definitivním psaném Goldoniho textu mají postavy přes konveční jména a v původním provedení přes konveční masku – jasné rysy Goldoniho současníků, lidí z Benátek v polovině osmnáctého věku.“⁴⁹ Děj vypráví o obyčejném sluhovi Truffaldinovi. „Křestní jméno souvisí s „truffa“ – což znamená podvod, uličnictví.“⁵⁰ Díky velkému množství náhod se dostává do situace, kdy se stane sluhou dvou pánů, kteří o sobě navzájem vůbec nevědí, ačkoliv jim nakonec vzájemné poznání přinese štěstí. Goldoni Truffaldina vylíčil opět trochu jinak než ostatní autoři tohoto žánru. Ten si hlavně pomocí někdy i nevinných lží pomáhá k vidině lepšího výděлку, ale zároveň si přivozuje další problémy při konfrontaci služeb u svých dvou pánů. Působí tedy spíš jako člověk, který si ve stísněných situacích neustále vymýšlí, hodně lže, statečnosti zrovna moc nepobral, ale přes to všechno dokáže výborně improvizovat. Sám se tak dostává do humorných situací, při kterých mu hrozí, že se všechno prozradí. Je však

⁴⁹ GOLDONI, C. *Sluha dvou pánů*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1954, s. 631

⁵⁰ Tamtéž, s. 631

mistrem vytáček a jeho pohotová výřečnost mu pomáhá ke zdárnému konci. Ostatně jako v mnohých podobách pikareskního hrdiny i Truffaldina zasahuje Amorův šíp lásky. Služebná Smeraldina, která je od začátku jeho vyvolenou a se kterou se chtějí vzít, je pro Truffaldina dokonalým motivačním prvkem a s trochou nadsázky lze říct, že všechny jím způsobené situace jsou vlastně vytvořeny z lásky.

V předmluvě Goldoni líčí charakter Truffaldina takto: „ *Představuje sluhu zároveň pošetilého i mazaného. Pošetilý je při díle, které vykonává bezmyšlenkovitě a beze snahy, ale je ostrovtipný, jakmile jde o jeho lest a věc jeho zájmu. A to je pravá povaha vesničana.*“⁵¹

4.1.2. Enšpígl

Dalším příkladem je postava *Enšpígl*, přesněji Eulenspiegela. Tradiční a legendární hrdina německé středověké literatury je klasický kejklíč a kašpar, kterému nechybí odvaha a který má jazyk ostrý jako břitva.

Enšpígl má na rozdíl od mnoha jiných pikareskních hrdinů i další úlohu a tou je ukázat smysl pro spravedlnost, i když to nemusí být zrovna přímou cestou. U příhod tohoto německého šibala platí doslova přísloví typu Na hrubý pytel hrubá záplata či Každý sám svého štěstí strůjce. Enšpígl je odmalička mazaný, vychytralost dostal do vínku jako dar a tento dar bezzbytku využívá po celý svůj život. Svými kousky dokáže vytrestat hamižné a lakotné lidi, rozhodně nezapomíná na to, aby se měl hlavně on sám co možná nejlépe, a ať se objeví v kterémkoliv městě, snaží se, aby se mu vedlo dobře, zároveň si ale neodpouští výtky proti pánům a svým chlebodárcům, jimž nejednou způsobí poctivou odplatu za jejich chování. To ho mnohdy přivede k situacím, kdy má namále. Enšpígl je však současně dobrák, který dokáže pomoci potřebným, ovšem jak jinak než na úkor dalších, kteří už pro jeho dobrosrdečnost takové pochopení nemají.

Další vlastností, kterou se Enšpígl odlišuje od mnoha hrdinů pikareskního žánru, je někdy až přehnaná touha zesměšnit nebo vytrestat druhé. Enšpígl si nevybírá mezi

⁵¹ GOLDONI, C. *Sluha dvou pánů*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1954, s. 631, 634

boháčem a chudásem. Pokud se naskytne příležitost, neváhá ztropit šprým třeba u samotného papeže. Není mu také cizí vyburcovat druhé k činu. Jako většina obdobných literárních typů je pro soudobého čtenáře či posluchače hrdinou v pravém slova smyslu a považují jej za svůj vzor, a to zejména v případech, kdy Enšpígl vytrestá nepoctivce nebo nenechá ukřivďovat nevinným. Výstižně jej charakterizuje Josef Hrabák. *„Je to dareba, který dovede proplouvat světem. Není to však jen poťouchlý šibal, má i zdravé jádro – lidovou houževnatost. Vypadá často jako hlupák, ale jeho hloupost je jen zdánlivá, ve skutečnosti má za ušima a je daleko chytřejší než ti, proti kterým se staví. Jeho chytrost však dosud nevyzrála v moudrost, je to spíš mazanost „malého člověka“, který je odkázán sám na sebe.“*⁵²

Enšpígl nikdy není polapen a vždy, když mu teče do bot, dokáže velmi rychle utéct nebo se schovat. Komedialností, kterou často ke svým kouskům přidává, se zapisuje do podvědomí mnoha obyčejných lidí a stává se opravdovou legendou. Enšpíglouvu předností je ohromná pohotovost.

Příběh šibala Enšpígl je typickým příkladem pikareskní tvorby. Je to prostáček z nuzných poměrů, přes své kousky poměrně zručný člověk, hlavně vychytralý a svým způsobem i statečný. Je mu vlastní využívat svůj důvtip na úkor jiných, poukazovat na hloupost ostatních lidí, nebojí se zariskovat. Tím, jak se mu kejklířství stane celoživotním průvodcem, zjišťuje na samé stáří, že ho často ostatní neberou vážně, a to ani tehdy, pokud už něco vážně myslí, a titul moudrého blázna mu zůstává na věky.

⁵² HRABÁK, J. *Čtení o románu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1981, s. 99

4.1.3. Figaro

Samostatnou kapitolou ve sledu postav spjatých pikareskními prvky je pak příběh Figara v díle Pierr-Augustina Carona de Beaumarchais z konce 18. století *Figarova svatba neboli Bláznivý den*.

„Beaumerchais byl sám typickým představitelem buržoasie své doby: byl to syn pařížského řemeslníka (hodináře), chytrý, nadaný, podnikavý, ctižádostivý měšťák, snažící se za každou cenu vyšvihnout se, dostat se n úroveň vládnoucí třídy tehdejší doby – aristokracie.“⁵³ „Prošel – podobně jako hrdina jeho komedií Figaro – několika řemesly. Hlavní hrdinou Beaumerchaisovy komedie je sluha Figaro, chudý, avšak nadaný, chytrý, možno říci prohnaný, všemi mastmi mazaný měšťák, věčně bojující pro zvuči svého pána, hraběte Almavivy.“⁵⁴

Hlavní hrdinou tohoto dramatu je Figaro – komorník, který si chce vzít komornou Zuzanku. Ta se ovšem líbí i Figarovu pánovi hraběti Almavivovi. Je zde i Almavivova manželka, hraběnka, které se dvoří páže Cherubín a na kterou sám hrabě velmi žárlí. Almaviva obletuje rovněž dceru zámeckého zahradníka Franchettu, avšak Franchetta miluje Cherubína. Důležitou postavou je Marcelína, která dlužným úpisem nutí Figara ke sňatku, ovšem její láska se nakonec ukáže jako láska mateřská, a tak si Figaro bere svojí Zuzanku za ženu.

Rovněž Figaro má rysy, které umožňují uvažovat v souvislosti s ním o tradici pikareskních hrdinů. Beaumerchais jeho společenskou pozici charakterizuje například v následujícím monologu: *„Domníváte se, že jste bůhví jak chytrý, protože jste Jeho velkomožná hraběcí Milost.... Šlechtický přídomek bohatství, úřad a skvělé společenské postavení, ano, to činí člověka pyšným. Ale co jste na světě udělal, abyste si tolik blaha zasloužil? Ráčil jste se narodit a nic víc! Jinak jste docela obyčejný člověk, zatímco já, rab, jsem musela vynaložit víc umu, abych obhájil holé živobytí, než se ho vynaložilo za sto let, aby se udržela vláda nad všemi španělskými zeměmi.“⁵⁵*

⁵³ BEAUMERCHAIS, P. *Figarova svatba*. Praha: Osvěta, 1951, s. 7

⁵⁴ Tamtéž, s. 10

⁵⁵ Tamtéž, s. 115

Figaro není doslovným pikareskním hrdinou stejně jako například Enšpígl, ale jeho vtip, nápady a myšlení ho k pikarům bezesporu řadí. Obdobně jako jiní šibalové umě zvládá okamžité reakce a díky své mladické nerozvážnosti se nebojí vypustit z úst vše, co mu do nich přijde. Rozhoduje i prostředí, v němž se Figaro nachází. Jako obyčejný komorník vidí své štěstí ve svatbě s jeho Zuzankou a v pokoji, který bude pouze jejich. Překážky, které mu vrchnost nastražuje, nutí Figara ke lsti, kterou by mohl děj věci zvrátit na svou stranu. Objevuje se žárlivost, intriky, chuť se pomstít, a to nejen u Figara samotného. Hlavní hrdina kritizuje poměry mezi šlechtou a poddanými, manýry vyšší společnosti, třebaže by sám rád byl jedním z nich.

4.1.4. Simplicius Simplicissimus

Kniha H. J. Ch. von Grimmelshausena *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus* – *kronika třicetileté války* je zasazena do jednoho z nejtěžších období středověku, kdy ve velké části Evropy 17. století zuřili nesmyslné boje o bohatství a o moc. Je zde kriticky a zároveň s nadsázkou vylíčen život obyčejných lidí a také těch, kteří mohli ovlivňovat tehdejší misky vah. Román poukazuje na dobové jednání ve společnosti, na hrůzy i slasti života. „*Vypravování je položeno do úst prostého člověka (lat. Simplicissimus = nejprostší prostáček) selského původu, který pozná na vlastním těle tvrdou realitu třicetileté války a vyvíjí se v mazanou šelmu. Hlavní význam knihy spočívá v tom, že zobrazuje třicetiletou válku z hlediska prostého člověka, který svým optimismem přímo symbolizuje nezničitelnost lidu, a zároveň vytváří ostrý protiklad k parazitní šlechtické společnosti.*“⁵⁶

Příběh vyprávěný samotným hlavním hrdinou se chronologicky podobá Enšpíglvi, kdy Simplicia poznáváme od raného dětství, přes jeho největší slávu, až po jeho zapomnění. Samotný Simplicius je obyčejný prostáček, který vyrůstá na statku. Je nevzdělaný, nic neumí a vůbec ničemu nerozumí. Každá věc je pro něho neznámá a také díky svým nulovým vědomostem a poznávání nového přisoudí Simplicius sám sobě svoji osudovou cestu. Při napadení statku vojáky utíká do lesa, kde se ho ujímá poustevník. Dostává se mu pojmenování Simplicius, zkráceně Simplex a výuky četby a

⁵⁶ HRABÁK, Josef. *Čtení o románu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1981, s. 108

psaní. Po smrti svého učitele se vydává do světa taktéž jako poustevník, ale pro svůj zevnějšek je zajat vojáky, přesto se díky velké dávce štěstí dostává na svobodu a stane se sluhou u vojenského velitele. Protože se často ocitá v problémech, dostává šaty z telecí a oslí kůže, což ho pasuje do role opravdového blázna.

Od tohoto okamžiku se Simpliciovi naskytá možnost vyjadřovat se ke všemu, co se mu nelíbí, poukazuje na různé křivdy a bezpráví, které se děje. Několikrát je unesen vojáky a dostává se tak k různým pánům a poznává svět z více stran. Využívá svého vzhledu, který mu pomáhá až do chvíle, kdy je jeho tvář po nemoci znetvořena. V ženských šatech se do něho zamilovávají i muži. Dostává se do kláštera, ve kterém se odrazí k úspěšné kariéře, kdy bojuje proti nepravostem, získává na oblibě u obyčejných lidí, užívá si velikého jmění. To ho jako člověka kazí, Simplicius je zaslepen bohatstvím, stává se z něho záletník a po čase o svůj majetek přichází. V tomto bodě se liší od jiných pikareskních hrdinů, kteří sice případný majetek získají, ale nepřicházejí o něj s takovou lehkovážností. Jako pikaro hodně cestuje, vystřídá velké množství profesí, s kladnými i zápornými stránkami lidského života se vypořádává s grácií. Po chudém a nelítostném dětství ochutnává bohatství a slávu. To vše postupně ztrácí, dostává se znovu do nejspodnějších vrstev mezi skupinu zlodějů a vyvrhelů, aby pak svou pouť zakončil na pustém ostrově jako trosečník. Stává se z něho poustevník, čímž se dostává zpět do pozice, v níž se vydal za poznáním. Samotné vypravování je podáno ich formou, hojně se užívá hrubý jazyk, vesměs všechno je ovlivněno válečným děním a podle toho se chová jak Simplicius, tak celá společnost. *„Stejně jako mne od té doby každý nazýval teletem, pojmenoval jsem také já každého nějakou posměšnou přezdívkou, které se většině lidí a zvláště mému pánu zdály velmi přiléhavé, protože jsem každého křtil podle jeho vlastností. Úhrnem řečeno, mnozí mě pokládali za bezpříkladného blbce a já jsem každého měl za chytrého blázna. Myslím, že tento obyčej je ve světě dodnes obvyklý, neboť každý je se svým důvtipem spokojen a domnívá se, že je nejchytřejší ze všech; říká se přece trefně: Svět je plný hlupáků.“*⁵⁷

Simplicius představuje specifickou postavu pikareskního hrdiny, jenž se sám

⁵⁷ GRIMMELSHAUSEN, H. *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus: kronika třicetileté války*. Praha: Odeon, 1976, s. 100

zpovídá ve svých příbězích. Je zpočátku opravdový hlupák, který získává vědomosti až díky náhodě, postupem času ukazuje svoji skrytou chytrost a využívá jí ke kritice nepravostí. Vystřídá velké množství převleků, i když někdy nedobrovolně. S lehkou ironií líčí drsný svět během války, její kruté scény mimo bitevní pole i absurditu jednání lidí. Setkává se s hanebností, lhostejností a s temnou stránkou lidského chování, kterou by rád napravil. Přídomek *Simplicissimus* si přidává během života a obě jeho jména jej přímo označují za prostáčka. Přesto může *Simplicius* mluvit o velkém štěstí, že se mu v takové době dostalo různých požitků, které někdo za války jen tak ochutnat nemohl.

4.2. Srovnání s hloupým Honzou

Každá postava pikareskního hrdiny je jiná, stejně jako se liší náměty a styl jejich autorů. V porovnání hloupého Honzy s hrdiny světové literatury je možné mezi nimi nalézt mnoho rozdílných vlastností, ale také dostatek spojujících článků, které je po literární stránce zařazují do jedné typologické skupiny.

Například *Truffaldino* je stejně jako *Honza* poměrně hloupý člověk, sice nevzdělaný, ale o věcech přemýšlí na rovinu bez dlouhého přemýšlení, což ho ve výsledku přivádí ke spleťtým humorným situacím. Stejně tak ale mívá pod čepicí, když se dostane do úzkých, a okamžitě dokáže reagovat, třeba i za cenu dalšího výmyslu. Stejně jako *Honza* pochází z chudších poměrů, ale je zvyklý starat se o sebe. Na rozdíl od něho je ale častým zmatkářem, často žije v představách a jeho snahou je vždy získat pro sebe co nejvíc.

Naproti tomu postava *Figara* už se s českým *Honzou* tolik neshoduje, i když má také některé podobné povahové vlastnosti. Hlavní hrdina *Beaumarchaisova* románu je sice stejně jako *Honza* mladý muž, svým způsobem vychytralý a nápaditý. Je zamilován do komorné *Zuzanky* a sám se jako komorník pana hraběte snaží o své dobro, ale na rozdíl od českého *Honzy* se pohybuje ve vyšších kruzích. Díky své prozíravosti a pomoci lidí kolem sebe nakonec získá, po čem touží, není však zcela typickým šibalem.

Tím je naopak bezesporu *Enšpígl*, šibal se vším všudy. Při porovnání *Enšpígl*

s hloupým Honzou můžeme konstatovat, že stejně jako ostatní pikareskní hrdinové pochází i on z chudých poměrů. Je to člověk veselý a výřečný, někdy jeho výřečnost hraničí až s drzostí. Jestliže víme o Honzovi až od chvíle, kdy jako chasník opouští rodný dům a jeho hlavní chvíle přicházejí v krátkodobějším časovém horizontu, tj. od již zmíněného opuštění rodného hnízda po potencionální vítězství, příběh o Enšpíglovi nás provází celým jeho životem, od mládí až po smrt. Díky tomu poznáváme univerzální, statickou osobu Enšpíglova literárního typu. Enšpígl se šibalem už narodil. Své kousky předvádí už jako malý chlapec a v ničem podstatném se nemění ani poté, kdy se v dospělosti stane kejklířem. Podobnost s Honzou má také v tom, že dospívá sám s matkou a stejně jako jeho český kolega jí dělá starost: Honza tím, že nic neumí a že nevyrazil do světa za štěstím, Enšpígl zase svými povedenými kousky, které u lidí házejí špatný stín i na jeho matku.

Pikareskní hrdina Simplicius Simplicissimus se Honzovi podobá zejména svou prostotou. Spolu s českým pikarem do značné míry využívá svůj prostý původ, kdy je brán za hlupáka a jeho slovu není dávana velká váha. Oproti českému prostáčkovi je však Simplicius skutečný nevzdělanec a vědomostmi nepolíbený, až postupem času získává znalosti a spolu se svým ostrým jazykem je užívá při ironických poznámkách na adresu nepoctivců a samotné války. Simplicius tak může být právem považován za člena rodiny klasického pikarů.

5. Další „moudří blázni“ v české literatuře

Rysy hledání pikareskního hrdiny nemusíme v české literatuře hledat pouze u hloupého Honzy, ale nalezneme je také v dalších dílech. Tato díla jsou čtenářům mnohdy dobře známa, aniž by si přitom uvědomili, že jejich představitelé mají typologické souvislosti s pikarem. A nejde jen o středověká vyprávění o kejklířích a šašcích.

Pikareskní román můžeme označit za jeden ze symbolů evropské literatury. Příběhy rozšířené na evropském kontinentě se objevují i na našem území a předávají se různou formou až do dnešní doby. Patrně nejznámějšími díly staršího období jsou příběhy o bratru Palečkovi a Kacafírkovi z Chrudimi. Oba tyto hrdinové byli skuteční lidé a svými činy se dostali do podvědomí obyčejných lidí, kteří z jejich počínání udělali legendy. *„Lidová vyprávění jsou důležitá proto, že se v nich objevoval jako nový hrdna člověk z lidu, který hodnotí svět a život ze své perspektivy; tím se sblíží s francouzskými fabliaux. V italském folklóru to byl Bertoldo, ve španělském Pedro Urmedalas, v českém bratr Paleček.“*⁵⁸

Spolu s Honzou je možné zařadit mezi české pikareskní hrdiny také Josefa Švejka. I on je stále aktuálním typem, kterého můžeme přirovnat k Honzovi jako typu šibala. V díle Jaroslava Haška se objevuje jako nástroj kritiky monarchie v době vlády císaře Františka Josefa I. a jako pomyslný výsměch první světové válce. Švejk si stejně jako Honza nese břemeno blázna. Tento aspekt dokáže uplatnit v jakékoliv situaci a díky svému „oficiálnímu“ bláznovství si může dovolit poukazovat na věci, o kterých se jinak nesmí mluvit. Jeho výmluvnost nemá prakticky žádné meze, zná odpověď na každou otázku, a pokud ne, pak zabrousí úplně někam jinam, jen aby se ze všeho vykroutil a vyhnul případným problémům. Švejkova postava nebyla od samého počátku přijímána čtenáři a kritikou jednoznačně. *„Ani čtenáři, ani literární kritikové se vlastně dodnes nemohou dohodnout na tom, kdo to ten Švejk vlastně je. Jedni říkají, že moudrý blázen, druzí, že mazaný chytrák.“*⁵⁹ S jistotou můžeme říct, že Švejkovo čtveráctví a

⁵⁸ HRABÁK, Josef. *Čtení o románu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1981, s. 99

⁵⁹ FRYNTA, E. *Moudří blázni*. Praha: Albatros, 1987, s. 123

plebejské rekce na dobu plnou absurdností řadí tuto postavu do rodiny pikareskních hrdinů.

5.1. Bratr Paleček

Bratr Paleček, který byl věrným společníkem českého krále Jiřího z Poděbrad, získal srdce chudých díky svojí dobrotě a poctivosti. S osobitým důvtipem a za pomoci menších lstí trestal vychytralce a sjednával právo mezi pány a poddanými.

„Tak žil na dvoře krále Jiřího v šaškovské službě dobrý rytíř Jan Paleček a nikdy nemyslel na svůj prospěch. Svými kousky napomínal kněze, aby žili ctnostně a mluvili lidem pravdu, a králi Jiřímu neustále připomínal, že má spravedlivě a moudře panovat a poctivě dbát o dobro království a lidu. Sám se pak bratr Paleček nikdy nestal dvorským člověkem. Věčně se vracel mezi chudáky a prosté lidi, mezi nimiž pobýval po celá ta léta, než ho král Jiří vzal k sobě do služeb. Vždycky znovu se vydával ode dvora královského k těm nejubožejším a konal milosrdné skutky jen jakoby z bláznovství.“⁶⁰

I to je důkaz, že bratr Paleček může být zařazen mezi české pikareskní hrdiny. Jeho vliv na krále i na samotný lid dělá z Palečka do značné míry specifického. Je to dáno už samotným faktem jeho potvrzené reálné existence.

V porovnání s hloupým Honzou obsahuje postava Palečka i řadu dalších specifických rysů. Sdíleli spolu stejné prostředí, když se oba pohybovali v nižších kruzích a díky čtveráctví se dostávali až do kruhů nejvyšších. Zásadní rozdíl můžeme však hledat v podmínkách, v nichž mohli Paleček s Honzou svůj potenciál uplatnit. Paleček pocházel z chudých poměrů, díky službě na královském dvoře se vypracoval až na rytíře a postupně i na královského šaška. Jeho cesta vzhůru byla jiná nežli u venkovského synka Honzy. Své šibalství opíral o vzájemnou důvěru mezi ním a králem Jiřím a o svou všeobecnou známost mezi lidmi. *„Mohl si dovolit poukázat i na věci, kterých si jinak nikdo nesměl ani všimnout. Směl vidět a říkat, co ostatní museli nevidět a nevědět. Byl přece blázen, člověk bez rozumu, a nikdo ho nemohl volat*

⁶⁰ Tamtéž, s. 63

*k odpovědnosti.*⁶¹ Zejména podpora vládce země mu pomáhala ve sporech s vypočítavci i různými šejdíři, kteří mysleli pouze na svůj blahobyť. Ti, protože se báli krále, báli se i Palečka, který jako Jiřího pravá ruka dokázal danou podporu využívat.

Postava pohádkového Honzy má v tomto ohledu pozici podstatně těžší. Nemá za zády nikoho a jeho jediným pomocníkem je jeho odvaha a rozum.

5.2. Kacafírek

Dalším představitelem pikareskního hrdiny v české starší literatuře je *Kacafírek*, chrudimský měšťan, známý po celém kraji a postupně i po celých Čechách. Byl vyhlášeným šprýmařem. Obveseloval dokonce i chrudimské radní a hradní pány z okolí.

Jeho otec z něj chtěl mít pána, ale jemu se takový život nelíbil. Utekl ze studií a vydělával si na živobytí všelijak. Velké pány neměl příliš rád, kam však přišel, tam bylo veselo. Díky své veselé povaze a díky svému šibalskému umění vytrestat podvodníky se stal oblíbeným společníkem a jeho konání ostatní lidi nejen napravovalo, ale také je učilo dobrosrdečnosti, ať už to byl pán či kmán.

*„I nezbylo panu Slavatovi, než aby deset tolarů rozdal své čeledi. Možná dokonce, že pak vykonal i další skutky, když mu šibal takto promluvil do svědomí. Ať tak nebo tak, jisté je, že kdokoli se Kacafírkovým žertům smál. Každý se musel aspoň maličko zamyslet i sám nad sebou. A to byl také smysl veselých kousků, které tento podivuhodný chlapík prováděl až do konce života.“*⁶²

Dalo by se říct, že Kacafírek z Chrudimi byl český Enšpígl. Ten sice pomáhal hlavně sobě, ale s Kacafírkem jej sblížíže charakter šibalských kousků a také mravní poselství příběhů, které se o nich vypráví.

Kacafírek má mnoho shodných rysů s bratrem Palečkem a stejně tak s hloupým Honzou. Svoji vychytralostí důmyslnými činy se mohou často rovnat. Kacafírek má oproti Honzovi výhodu v tom, že byl od malička brán jako rozumný a chytrý člověk

⁶¹ FRYNTA, E. *Moudří blázni*. Praha: Albatros, 1987, s. 111

⁶² Tamtéž, s. 74

a jeho lstivá povaha postupně rostla s ním. Honza si naopak povětšinou zachovává statut typického prostáčka, od kterého by málokdo očekával něco rozumného, a v porovnání s Kacafirkem a s Palečkem si svou skrytou chytrost a zdravý rozum nechává jako trumf, kterým vítězí. *„Zkrátka tedy – Kacafírek je pro nás zástupcem všech těch nespočetných, bezejmenných a zapomenutých lidových mudrců, kteří bláznivými žertů usvědčovali z nepravdy hloupost a faleš.“*⁶³

Na rozdíl od hlupáka Honzy je dnes sláva bratra Palečka i chrudimského Kacafírka téměř v zapomnění a příběhy o jejich činech zná jen málokdo. Honza tak díky pohádkám zůstává stále jedním z nejznámějších, a jak se ukazuje, rovněž aktuálních pikareskních hrdinů české literatury.

⁶³ FRYNTA, E. *Moudří blázni*. Praha: Albatros, 1987, s. 115

6. Hloupý Honza ve filmové podobě

Pohádky o hloupém Honzovi neexistují pouze v knižní podobě. Česká televizní pohádka oslovuje dnešní děti, mládež i dospělé možná více než ta literárně zpracovaná. Doba televize a hlavně počítačů k sobě poutá stále mladší diváky a tomu se musí přizpůsobovat nabízený program. Pohádky ve filmové podobě zůstávají žádaným prvkem a zvláště téma Honzy zůstává pro české filmaře aktuální. *„Postupně vznikla tradice, velkých' filmových pohádek. Čerpala hlavně z tradičních kouzelných pohádek vyprávěných nejlepšími vypravěči (Němcová, Erben, Hrubín). Později se tato vlna rozšířila na pohádky televizní; v ní vznikly některé zvláštní typy dětských pohádek, hlavně krátké pohádky na dobrou noc.“*⁶⁴

Film Honza málem králem je na žebříčku zpracování příhod venkovského prostáčka určitě nejvyšší. Při bližším pohledu jde o spojení hned několika pohádek o Honzovi. Hlavní hrdina zde vystupuje jako chudý mládenec, který se vypraví do světa za princeznu. Téměř všichni, které potká, jej mají za hlupáka a darmojeda. V tomto bodě můžeme i tohoto „hloupého“ Honzu začít porovnávat s pikareskním hrdinou. Honza je ve skutečnosti chytrý a dobrácký. Lidem v nouzi pomáhá, prohnané a nenasytné trestá. Doběhne hádavé hospodáře, lakomého sedláka, vojáky i rozmarnou princeznu. Loupežnický poklad, který si Honza vyslouží, vytrácí cestou domů a zlato si rozeberou chudí. Nakonec je i on spokojený, protože pomohl dobrým lidem a v pořádku se vrátil ke svým blízkým. Jedná se o vypravování s čistými rysy pikara, které si Honza bere za své. Svou pomyslnou hloupost nikomu nevyvrací, nepoctivost náležitě odměňuje a dotyčné zesměšňuje.

Na téma Honzy bylo zpracováno mnoho televizních i filmových pohádek. Některé z nich jsou zpracovány na téma hloupého, jiné zase na téma chytrého Honzy. Drží se starého a zaběhlého schématu nebo se přetvářejí do moderní podoby, stejně jako pohádky literární.

⁶⁴ SIROVÁTKA O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*. Brno: Ústav pro etnografii a folkloristiku, 1998, s. 159

7. Závěrečné zhodnocení

Postavu Honzy jsem si vybrala na základě oblíbenosti českých pohádkových hrdinů. Jedna z tradičních postav tohoto žánru provází člověka prakticky celý život, ať už v dětském nebo v dospělém věku. Snažila jsem se zaměřit na detailnější pochopení Honzy jako hlupáka, jeho oblibu u čtenářů, vypravěčů a samozřejmě u jejich posluchačů. Analýzou postavy Honzy z hlediska rysů pikareskního hrdiny a srovnáváním jednotlivých typologických variant pikareskního hrdiny jsem si uvědomila možnosti výkladu nejen této postavy.

Honza má stejně jako klasičtí pikareskní hrdinové výborné „načasování“. Se svým nápadem nebo taškařicí přichází v ten nejaktuálnější moment, což má za následek zaručený úspěch jak u postavy samotné, tak i při působení na čtenáře. Grácie, se kterou jsou řešeny problémy a nástrahy, je zábavná a v ní lze nalézt hlavní náboj příběhu. Zápletka, kvůli níž díla o hloupém Honzovi vznikla, je zdánlivě jednoduchá a klasický boj dobra proti zlu slouží jako vhodný syžetový rámec. Při bližším pohledu na podobná díla ale vynikne několik prvků, jejichž spojovací linkou je řešení nesouladu mezi společenskými vrstvami.

Protože v dřívějších dobách byl obyčejný lid často utiskován šlechtou nebo pány všeobecně, vznikla tato díla jako forma vzdoru proti útlaku. Na našem území se pak nabízela role prostého čeledína či mladého sedláka, který jako by byl předurčen pro kontrastní osobu v boji proti vrchnosti. Postava hloupého Honzy je zde využita jako typ hrdiny, který nevytváří podklad pro zbojnickou rebelii, ale naopak využívá důvtipu a čtveráctví hlavní postavy k zesměšnění pánů. To poukazuje na způsob kritiky, která je dána nenásilnou formou bez protestů. I proto se Honza, třebaže je pohádková postava, setkával a setkává s oblibou u lidí různého věku. Ti vždy potřebovali nějaký vzor a element, který by usnadnil někdy dost těžký život.

Neméně důležitým prvkem pro správné vybarvení vyprávění je také prostředí, ve kterém se hlavní hrdinové v čele s Honzou pohybují. Asi by působil jinak Honza, který by jako měšťan putoval za štěstím, než když se jedná o jednoduchého vesnického

mladíka, jehož okolí vnímá jako pobudu a hlupáka. Podobně jako pikarové v literaturách jiných zemí se i český Honza vydává na cestu za poznáním, poznává nová místa, nové kraje, a hlavně nové lidi s různou povahou. Podle toho se také odvíjí děj a rozmanitost příběhů o hloupém Honzovi.

Z čistě pikareskního pohledu nejsou zdaleka všechna vypravování o Honzovi vhodná pro zařazení do tohoto žánrového a motivického systému. Pestrost příběhů je dnes tak obsáhlá, že nalezneme zcela chytré Honzy, kteří oplývají umem a vědomostmi. Objevují se Honzové jako siláci. Ti nejednají příliš rozumem, ale hlavně silnými pažemi. Přicházíme na specifický typ hloupého Honzy, jehož hloupost je tak velká, že jej doprovází od samého začátku až do konce příběhu, aniž by se objevil náznak pikareskního jednání. Stále je však široká škála „klasických“ Honzů, jimž slovo hlupák slouží čistě jako přízvisko a skutečný rozum a šibalství, které se za ním skrývá, dává vyniknout jejich rozvernému konání.

Různorodá vypodobnění této obyčejné a přirozené postavy přináší do české literatury určité oživení obvyklého tématu zejména díky skupině autorů, kteří postavě Honzy dali rysy pikara. Tím, že se k Němcové či Erbenovi přidali i další autoři, dostala postava Honzy postupem času zajímavá zpodobnění a variace.

Porovnání Honzy s pikareskními hrdiny světové literatury jsem již zmiňovala. Díla podobná Enšpíglovi, Simpliciovi a jim podobným ukazují na fakt, že i obyčejný český mládenec může být řazen do velké rodiny pikarů. Třebaže u něho pokaždé nenacházíme identické vlastnosti hrdiny pikareskního románu, můžeme přesto zachytit aspoň dílčí znaky. Ostatně ani nejznámější postavy tohoto žánru nemají pokaždé všechny vlastnosti ideálního pikara. I proto je v celkovém měřítku hloupý Honza srovnatelnou postavou s jeho světově známými druhy.

Vzhledem k historii naší země a jejímu společenskému dění během několika set let můžeme tvrdit, že v české literatuře mají pikareskní hrdinové značný význam. Příběhy o Kacafírkovi či o Palečkovi můžeme považovat za základní kameny a postavu Honzy za nástupce tohoto žánru u nás.

Pikareskní hrdina může být právem řazen mezi klenoty literatury. Může se stát, že někde není dostatečně doceněn jeho přínos, princip tohoto žánrového typu je však jedinečný. Ani českou literaturu si nelze představit bez poctivého hloupého Honzy, pikara české literární tvorby.

8. Seznam použité literatury:

- BEAUMERCHAIS, P. *Figarova svatba*. Praha: Osvěta, 1951
- BĚLIČ, O; FORBELSKÝ, J. *Dějiny španělské literatury*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984
- ČAPEK, K. *Marsyas, čili na okraj literatury*. Praha: Československý spisovatel, 1971
- ČERMÁK, F.; HRONEK, J.; MACHAČ, J. *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. Praha: Leda, 2009. ISBN 9788073352158
- ČVANČARA, K. *Enšpígl a jeho šibalství*. Praha: Aventinum, 2000. ISBN. 80-7151-141-2
- DVORSKÝ, L. *Hrdinové z pohádek*. Praha: Global, 1996. ISBN 80-85870-11-8
- DVOŘÁK, K. *Nejstarší české pohádky*. Praha: Odeon, 1976
- ERBEN, K. J. *Pohádky*. Hradec Králové: Kruh, 1972
- FRYNTA, E. *Moudří blázni*. Praha: Albatros, 1987
- FROST, V. *Lexikon české literatury*. Praha: Československá akademie věd, 1993
- GOLDONI, C. *Sluha dvou pánů*. Praha: Artur, 2009. ISBN 978-80-87128-27
- GRIMMELSHAUSEN, H. *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus: kronika třicetileté války*. Praha: Odeon, 1976
- HOLÝ, J. *Česká literatura 4: Od roku 1945 do současnosti*. Praha: Český spisovatel, 1996. ISBN 8020206205
- HORÁK, J. *Český Honza*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1960. ISBN 80-242-1411-3
- HRABÁK, J. *Čtení o románu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1981
- KANDERT, J. *Náboženské systémy: člověk náboženský a jak mu porozumět*. Praha: Grada, 2010. ISBN 9788024731667
- LADA, J. *České pohádky*. Praha: Československý spisovatel, 1990. ISBN 80-202-0244-7
- LADA, J. *Nezbedné pohádky*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1967
- MOCNÁ, D., PETERKA J. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004. ISBN 807185669
- MOTLOVÁ, M. *Pohádky o Honzovi*. Praha: Knižní klub, 2002. ISBN 80-242-0871-7
- NĚMCOVÁ, B. *Báchorky*. Brno: Moba, 2009. ISBN 978-80-243-3848-4

NĚMCOVÁ, B. *Národní báchorky a pověsti*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby, 1954

SCHOLESS, R.; KELLOG R. *Povaha vyprávění*. Brno: Host, 2002. ISBN 8072940694

SIROVÁTKA O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*. Brno: Ústav pro etnografii a folkloristiku, 1998. ISBN 80-85010-06-2

STOLIČNÝ, P. *Hloupý Honza v síti: pohádky o počítačích a jiných kouzlech nového století*. Praha: Amulet, 2002. ISBN 80 - 86299 -97

VLAŠÍN, Š. a kol. *Slovník literární teorie*. Praha: Československý spisovatel 1984